بەناوی خوای دەهندە و دلۆڤان

جوانی‌ناسی شیعرەکانی مەولەوی تاوەگۆزی

وینەکانی خەیال ئەو ئامرازانەن کە ئاستی جوانی‌ناسی شیعر بەرز دەکەنەوە. واتە هەمان شێوازی شێوەکاری لە شیعردا کە پێیان دەڵێن «چواندن(تشبیه)، خوازە (استعارە)، کینایە و مەجاز». بناغەی ئەم شێوەکاریە لە سەر خەیال داڕێژراوە. خەیال و دالغە هەمان کارگەی پیوار و نادیارە کە سەرلەبەری بەرهەمە هونەریەکانی تێدا دادەڕێژرێ، هەمان ئەندازیاریکە کە بەبێ بەشداری ئەو، هیچ تابلۆ و پەیکەرە و بینایەک نایەتە نێو دونیای بوونەوە و هیچ شیعریک بە سەر زاردا نایێ.

مەولەوی تاوەگۆزی هەرئەو کەلە پیاوەیە کە وەکوو گەورەکانی‌تری دونیای ئەدەب و وێژە، بە هێزی سیحری وشەکانی، دڵو گیانی هەمووانی رفاندووە و هەرکەس بە قەدەر مەنی خۆی بەهرەی لێبردووە و مێشک و دلی پێی زاخاو داوە. ڤیان و عیرفان و دەردو ئازار و دووری و سروشتی سیحراوی و پانتای وشەکانی و کولتووری تێرو تەسەلی شاعیر -کە لە رەنگدانەوەی بیرو هزری شاعیرانەدا خۆیان ئاشکرا دەکەن- دڵ و گیانی نووکوبەدی گراوانی شیعر و وێژەی رفاندووە و بۆتە خونکاری بێ‌رەقیبی وڵاتی دڵ.

دۆزی سەرەکی ئەم گوتارە، توێژینەوەیەکی‌ترە بە هەڵوێستێکی نوێ و هەنووکەییەوە لە سەر شیعری مەولەوی. ئەم توێژینەوەیە بەگوێرەی بنەماکانی جوانی‌ناسی و رەخنەی زانستی و ئاماری لە سەر دانستە رەوانبێژی و زمانپاراوییەکانی شاعیر ئەنجام دراوە. هەروەها دیتنەوە و پیشاندانی جوانییە ئەدەبییەکانی شیعری مەولەوی لە ئامانجەکانی‌تری ئەم وتارەیە.

زاراوە سەرەکییەکان: جوانی، مەولەوی تاوەگۆزی، چواندن، خوازە، کینایە، سروشت.

نووسینی:

کولسووم عوسمانپوور

بەلگەنامەی خویندن: ماستەری زمان و ئەدەبی فارسی

دەسپێک:

١. بەگوێرەی بیرو بۆچوونەکانی کروچە، دەتوانین روانگەکانی جوانی ناسی بە دوو بەش دابەش بکەین: «کەرتێکیان زەینی و سابجێکتیڤن، ئەویتریان دیار و ئۆبجێکتیڤ. لایەنگرانی بەشی یەکەم باوەڕیان ئەوەیە کە جوانی، بوونی دەرەکی نییە، واتە لە دونیای واقیعدا نابینرێتەوە، لە راستیدا دژکردەوەی مرۆڤە لە بەرانبەر هەندێ لە بەرهەستەکاندا؛ واتە لە بەرانبەر مەحسووساتدا. تاقمی دووەم، جوانی بە تایبەتمەندیەکی دیار و ئاشکرای بوونەوەران دەزانن و رایان وایە کە مرۆڤ دەتوانێ بە هۆی هەندێ پێوەر و ئۆسلۆبەوە ئەم تایبەتمەندیانە فام بکات و تێیان بگات. هەروەها باوەڕی ئەوەیە کە جوانی بریتیە لە چالاکییەکی رەوانی مرۆڤی خاوەن هەست، نە دانستەو تایبەتمەندی شتێکی بەرهەست» (کروچە، ١٣٦٨: ٧). کروچە بڕوای وایە کە تایبەتمەندی ئاشکرای هونەر، خەیالی بوونی هونەرە. بە وردبوونەوە بە سەر پێناسە و بیردۆزەکانی ئەودا ئەم خاڵەمان بۆ ئاشکرا دەبێ کە خەیاڵ ئەستوونی قایم و نەگۆڕی هونەر بە گشتی و شیعر بە تایبەتە.

شەفیعی کەدکەنیش توخمی سەرەکی شیعر بە خەیاڵ دەزانێ و دەڵێ: «توخمی سەرەکی شیعر لە هەموو زەمان و سەردەمێکدا، بریتیە لە خەیاڵ و شێوازی دەستێوەردانی زەینی شاعیر لە پیشاندانی واقیعە مادی و واتاییەکان؛ بنەمای شیعر لە سەر هەمان وێنا جۆراوجۆر و بێسنوورانەی دەستێوەردانی خەیاڵ دارێژراوە.» (شفیعی کدکنی، ١٣٧٥: ٢)

بێگومان هەموو چەشنە پەیڤێکی خەیالاوی لە هەر بیچم و قەوارەیەکدا بخولقێندرێ، بە شیعر نازانرێ و ناڕواتە خانەی شیعرەوە. «ئەمەی کە ئەندێشەی شاعیر لە بەرانبەر ئەو هاندەرانەوە چ کاردانەوەیەکی لە خۆی پیشان داوە و ئەم کاردانەوە تا چ رادەیەک شاعیرانەیە و بەرهەمی داهێنان و راڤەی خەیالاوی ئەو کەسە لە ئەزموون و بۆچوونەکانی، تا چ رادەیەک لە هەست و نستی خەیالاوی و شاعیرانە بەهرەی بردووە و هەروەها ئەمەی کە ئەم بلس لە ئاڵوگۆڕ و ئەزموونە دەروونیانەی شاعیر لە گەڵ هەستی شرۆڤەو هێزی کاریگەر بوون هاوڕێیە یا نە و زۆر خاڵ و بابەتیتر لەم بوارەدا، شایانی بلس و سەرنجدانە.» (یوسفی، ١٣٠٠: ٧٧٥)

گەر شاعیر بتوانێ ئەم وێنە گچکە و گەورانە بە ژیری و کارزانی خۆی و بە هەودایەکی بەرپیولر پێکرا ببەستێتەوە و یەکگرتووییەکیان لەناودا بەدی بێنێ، کەشوهەوایەکی هەستبزوێن و دڵڕفێن و گیان گەشێن دێنێتەدی کە چجار ماندوویەتی ڕێی تێنابا. بەراهەنی ئەم واتایە بە چواندنێکی جوانەوە بەم چەشنە بلس لێدەکات: «وێنەیەک یاخۆ دەستەچپلەیەک لە وێناکان پێویستیان بە ژێنگەیە. وەکوو پۆلێک لە باڵندەکان کە گەر مەودای نێوان ئاسمان و زەوی نەبێ، دیار نییە چلۆن دەتوانن فڕینی خۆیان تاقی کەنەوە.» (براهنی، ١٣٧١: ١٢٤)

لە دونیای ئافراندنی شیعردا، سەروکارمان لە گەڵ وشەکانە؛ وشە لە هەر زمانێکدا پێگە و پێناسەی تایبەت بە خۆیان هەیە؛ وشەکان بڕێ جار بە تەنیا خۆیان خاوەنی مووسیقا و واتایەکی سەربەست و تایبەتن و هەندێ جار لە تەنیشت وشەکانیتردا پێگەیەکی نوێ دەبیننەوە. چۆنیەتی چنینی ئەم وشانە لە تەنیشت یەکدا و لە پەیغامی شاعیرانەدا، پێگەی شاعیر و شێوازە شیعریەکەی شاعیر تا رادەیەکی زۆر ئاشکرا دەکات.

وێنەسازی، هەنگاوێکی زانایانەیە بۆ بەرزتر کردنی ئاستی پەیڤین لە پێگەیەکی ئاسایی و نزمەوە بەرەو پێگەیەکی بەرز و تایبەت؛ هەر لەم وێنەسازییەیە کە دەبێتە هۆی جوانی و کاریگەری قسە، بەم بۆنەوە زۆربەی زانایانی ئەدەب، وێنە بە یەکێک لە ئامرازە سەرەکییەکانی شیعر دەزانن.

مەولەوی لەو شاعیرانەیە کە توانیویە بە ئافراندنی وێنەگەلی بکر و واتاگەلی نوێ، بە سەر دڵ و گیانی خوێندەوار و نەخوێندەواردا کاریگەر بێ و هەمووان شەیدای خۆی و شیعرەکانی بکات. داهێنانی زاراوەگەلی پێکچوێندرا، ئافراندنی خوازەگەلی نوێ، بەهرەوەرگرتن لە کینایە جیاوازەکان و کەڵکوەرگرتن لە هەموو توان و لێهاتووییەکانی زمان، شیعری مەولەوی لە شیعری شاعیرانیتر دابڕاوە و سەرتر لە هەمووانی داناوە.

٢. جوانی تەشبیهەکان لە شیعری مەولەویدا

چواندن یان تەشبیه یەکێک لە گرینگترین و زەقترین توخمەکانی خەیاڵە و دەکرێ وەکوو ناوکی سەرەکی وێنە شیعریەکان پێناسە بکرێ. پەسن و رافە بە هۆی تەشبیهەوە یەکێک لە جوانترین و دڵڕفێنترین شێوازەکانی دەربڕینی واتایە؛ لەم سۆنگەوە، هەر لە سەرەتای بەدیهاتنی مرۆڤەوەهەف تەشبیە یەکێک لە ئامرازەکانی پەسنی جوانی بووە.

١-٢- جۆرەکانی تەشبیە بەگوێرەی هەستی یا نەقڵانی بوونی لایەنەکانی چواندن لە شیعری مەولەویدا

لە دیوانی مەولەویدا ١٠٢٠ تەشبیهیان هەڵێنجاوە، کە لەنێوانی ئەو ژمارەیەدا ٧٢٠ تەشبیە لە جۆری چواندنی مەحسووس بە مەحسووسە و ٢٧٠ چواندن لە جۆری مەعقوول بە مەحسووسە. تەشبیهە مەعقوول بە مەعقوولەکان ١٣دانە و مەحسووس بە مەعقوول ١٧دانەیە. گرافی رادەی دابەش بوونی جۆری چواندنەکان لە دیوانی مەولەویدا لە ژێرناوی گرافی ژمارە ٢دا هاتووە.

بەسەرنج دان بەوەی کە لەنێوان ئەو سەنعەتەئەدەبیانەی کە لە شیعری مەولەویدا هەیە، چواندن یا تەشبیە فریکانسێکی فراوانی هەیە، دەکرێ بە شاعیرێکی «تەشبیە خواز» ناوی لێ ببرێ.

مەولەوی زۆرتر لەنێو تەوەرە هەست پێکراوەکاندا لە گەڕدایە و هان دەدات کە بەهرەوەرگرتن لە هەست پێکراوەکان بابەتە جۆراوجۆرەکان بۆ خوێنەرانی خۆی ئاشکرا و روون بکاتەوە. ئەو سروشت بە جوانترین بەستێن بۆ وێنە شیعریەکانی خۆی دەزانێ و لەرێی سروشتەوە، خوێنەرانی بەرەو سەفەرێکی سەرووسروشتی بانگەواز دەکات.

لەم بەیتەی خوارەوە تەشبیهی مەحسووس بە مەحسووس هاتووە:

چوون دانەی سەر ساج هەر هۆرئامام جارجار   جە تاو و دووکەڵ جە شەرلەی نار (دیوان، ٢-٥)

شاعیر خۆی بە دانەوێڵەی سەرساج دەچوێنێ کە هەر دوو لایەنی چواندنی هەستپێکراوە. شاعیر بێجگە لەوەی کە وێنەیەکی خۆماڵی دەخولقێنێ و خوێنەر لە گەڵ بەشێک لە ژیانی خەڵکی ئاشنا دەکات، ئائارانی و ئۆقرە لێبڕاوی و ئاوری دەروونی خۆی بە تابلۆیەکی زیندوو و پڕتین پیشان دەدات.

دیتنەوەی باری چواندنەکانی نێوان دوو لایەنی تەشبیە و چێ کردنی پردێک بۆ پێوەندی نێوان واتا لەبستراکت و هەستپێکراوەکانی ژیان، رەهەندی نواندنی هونەری شاعیر لە بواری تەشبیهمان بۆ ئاشکرا دەکات.

مەولەوی لە شوێنێکی‌تردا خەم و کەسەر بە بەفر دەچوێنێ، ئەزموونی هەستی شاعیر کە بە راشکاوی فامی کردووە، لە گەڵ خەم و کەسەر شاعیر ئاوێتە دەبێ:

کلێڵەی خەفەت، نە سەر کاوەی دڵ   مەزرەعەی شادیم کەردەن بێ‌حاسڵ (دیوان، ص ۱۳(ب۴)

لە چواندنە مەعقووڵ بە مەعقووڵەکاندا شاعیر واتایەکی هزری بە واتایەکی ئینتزاعی و زەینی چواندووە:

خەیاڵ باڵات نە ئاینەی چەم   سەبتەن چوون یادت نە دڵەی پڕخەم (دیوان، ۸۰ ب۵)

یا لەم بەیتەدا:

نە تۆی تاریکی تای شەدەی بێ‌گەرد   لەتافەت چوون ئاو حەیات مەوج مەوەرد

جوانی روومەتی سپی و خوشیکی ئافرەتێکی شۆخ و شەنگ لەنێوان شەدەیەکی رەشدا چەن بەرانبەر دەبێتەوە. لەلایەکی‌ترەوە هێمایەکە بە دیرۆکی دیتنەوەی ئاوی ژیان. ئاوی ژیان، واتایەکی خەیاڵی و ناواقعییە؛ بەڵام ناتەبایی لە رەنگ و زێدەڕۆیی لە چواندندا وێنەکە خەیاڵاویتر دەکات.

لەنێوان هەمە جۆر چواندنێکدا وەکوو تەشبیهی تاک، ئاوێتە، رەوان، مەفرووق، تەسویە، موزمەر (مضمر)، مەلفووف، مەعکووس و کۆدا دەتوانین جوانترین چواندن لەنێو دیوانی مەولەویدا بەدی بکەین. بەڵام لەم گوتارەدا تەنیا بەکورتی بە چەن نموونەیەک ئاماژە دەکەین.

تەشبیهی کۆ:

یەکێک لەجوانترین چواندنەکان لە دیوانی مەولەویدا، تەشبیهی «کۆ»یە.لە چواندنی کۆدا، شبهێنراوێک (مشبە) لە گەڵ چەن پێ‌شبهێنراوی‌تر (مشبەبە) پێوەندییان هەیە. لەم بەیتەی خوارەوە، شاعیر شبهێنراوێک لە گەڵ چەن پێ‌شبهێنراوی‌تر دێنێتەوە. بێجگە لە ئافراندنی چوار تەشبیە، پێوەندییەکی چەن لایەنە لە نێوان شبهێنراو و پێ‌شبهێنراوەکاندا چێ‌دەکات.

چوون دیوانەی شۆر ئازیز نەسەردا   شەتاو سەر هۆرگرت وە دەشت و دەردا

تووڵانی چوون هیجر خاتر پڕدەردان   رەوان وێنەی وەسڵ گەردەن بێ‌گەردان (دیوان، ٤٦٧، ب٥ و ٦)

لەهەمان بەیتی یەکەمدا رووباری بەخوڕ کەسایەتی پێ‌دراوە؛ دیوانەی دڵ‌کەیل یا خودی شاعیرە کە هەردەمی ئەڤینی یاری لە دڵدایە و لە کوێستانە سەربە ئاسمان نووساوەکانەوە بەرەو گەرمیان دەکەوێتە ڕێ.

شاعیر وەکوو رووبارێکی خوڕ و بەخرۆشی بەهارە، ئەم رووبارە وەکوو دووری دەردەداران درێژە و لەڕۆیین هەدا نادا. یاخۆ پاک و بێخەوشە و هۆی ئارخەیانی دڵی رێبوارانە، وەکوو ژوانی گەردن زراڤان هۆی راحەتی گیانە. وشەی «رەوان» ئیهامێکی جوانی هەیە: رەوان بە مانای بزۆز و بەردەوام لە گەڕ و بە واتای هێورکەرەوەی رۆح

و گیانە. ژوانی گەردن زرافانیش ئەم واتایەی هەیە. لەم بەیتەدا چۆمی بەخوڕ چوێندراوە بە شێت و دووری و ژوان.

لەزاراوەی هەورامیدا، «رەوان» دەتوانێ بە مانای «رەوایە» بێ؛ واتە ژوانی بەژن جوانان رەوایە. لەم بەیتەدا بەشەکانی‌تری پێ‌شبهێنراو لە بەیتی دووەمدا هاتووە. لە هۆی شوبهاندندا (وجە شبە) کە پەلە و بلەزبوون و حەیرانی و دوور و درێژبوون و بەردەوان بوون لە دانستەکانی شبهێنراوە کە زەق کراوەتەوە، پێت وایە شاعیر لە گەڵ رووباردا دەبنە یەک و روو لە چۆل و سارا دەنێت. لە هەموو وەرزەکاندا لە رێگا باریکەکانی کوێستانەوە بە سەر شاخە بەرزو گەردەن‌کەشاندا هەڵدەزنێ و لە وەرزێکی‌تردا بەرەو دەشتەکانی گەرمیان بادەداتەوە. پێم ناخۆشە لەم وێنەسازیەدا بە شێوەکاری بچوێنم، کەچی ئەم هەموو ژیان و بزۆزی و سەیر و گەڕانەی لە وێنەکەیدا ئافراندووە؛ چونکە شێوەکاری تەنیا تابلۆیەکی بێ‌دەنگە کە زۆرتر وەکوو کورتە فلیمێک دەکا کە دەرهێنەر بە هێزی خەیاڵی خۆیەوە گیانی پرژاندۆتە نێو جەستەی سروشت و ئازارەکانی گیانی لەنێو سروشتدا بەرهەڵدا کردووە. وێکچوونە واتایی و وشەییەکانی زاراوەکان لە تەنشت یەکدا، رەنگە وەکوو پشتی شانۆی ئەم فلیمە بێ؛ دژایەتی نێوان دووری و ژوان، جیناسی زائیدی نێوان گەردن و گەردان، کینایەی «روو لە چۆل و دەشت نان» و «خولیای ئازیز لە سەردا بوون»، پێوەندی واتایی «دێوانە و شۆر»، هەموویان بەڵگەن بۆ پێوەندییەکی پتەو لە نێوان شاعر و سروشتدا.

مەولەوی شاعیرێکە کە بە کامێرای خۆشەویستی رەسمی سروشت دەکێشێ و ئەمەش یەکێک لە جوان‌کارییەکانی ئەوە.

جۆرێکی‌تر لە چواندن کە مەولەوی بۆ نوێ کردنەوەی چواندنەوەکانی بەهرەی لێ گرتووە، تەشبیهی مەعکووس (مقلوب) یان ئاوەژووە.

گوڵ چوون رووی ئازیز نەزاکەت پۆشان   وەفراوان چوون سەیل دیدەی من جۆشان (دیوان، ٤٣١، ب٢)

گوڵ بەڕووی یار شبهێنراوە، کەچی دەبوایە رووی یار بەگوڵ بچوێندرایە؛ هەروەها بەفراوەکانیش شبهێنراون بە فرمێسکی چاوەکانی شاعیرەوە. شاعر دەزانێ کە چواندنی رووی یار بە گوڵ، تەشبیهێکی ئاسایی و سووک و کەم‌نرخە. بۆیە بەتێکدانی جێگای سەدان ساڵەی شبهێنراو و پێ‌شبهێنراو، ئیغراقێکی نوێ دەخولقێنێ. گوڵ کە سەدان ساڵ نوێنەری جوانی و خوشیکی بوو، لە بەرانبەر یاری بەدەودا شانی دەشکێ، ئەمجار یار نە تەنیا دەبێنە سیمبۆلی جوانی، بەڵکوو لە رێز و حورمەت و داپۆشراویدا کە دانستەی پێ‌شبهێنراوە، دەبێتە سەرمەشق و سەمبول. دەڵێی شاعیر لە پێ‌شبهێنراودا (مشبەبە) سیحر و ئەفسوونێک بەدی دەکا کە لە شبهێنراودا نییە. دانستەی یار لە چاو گوڵدا، رووپۆشراوی و رێز و شکۆی ئەوە؛ ئەمە دانستەیەکە کە رەنگە کەمتر شاعیرێک سەرنجی پێدابێ. شاعیر جوانترین دیاردەی سروشت لە چاو یاردا بە کەم‌نرخ و بەها دەزانێ.

لەپێک‌گەیشتنی مرۆڤ و سروشتدا، مرۆڤ بۆ شاعیر جوانی زۆرتری هەیە و لەم رووەوە خەیاڵی شاعیرانەی زۆرتر پەرە دەسێنێ. شاعیر هۆگری کولتوور و بەها دینییەکانی خۆیە و بەئاوەژووی زۆربەی شاعیران کە یاریان بەبێ پەردە و رووبەن دەوێ، مەولەوی زۆرتر رووپۆشراوی و شەرم و حەیای یار پەسند دەکا و هەموو ئەم هۆکارانە وێنەشیعرییەکەی جوانتر و ناسکتر دەکەن:

چەمەن هەم لیباس سەوز رەنگ پۆشان   وەفراوان چوون سەیل دیدەی من جۆشان

یەکێک لە جوانییەکانی شیعر مەولەوی کورتبێژی(ایجاز) و درێژدارییەکە(اطناب) کە بەهرەی لێ دەگرێ. هەندێ جار یەک تەشبیە تا ٣ بەیت درێژە پێدەدا و هەندێ جاریش لە یەک بەیتدا ٥ تەشبیە دێنێ.

لەم بەیتەی خوارەوە نموونەیەکیتر لە جوانی چواندن لە شیعری شاعیردا دیارە. شاعیر چواندنێک لە درێژایی چوار بەیتدا درێژەپێدەدات. لە چواندنێکیتردا تێر و تەسەلتر لە لایەنەکانی تەشبیە بلی دەکات:

پوی خەیاتەی فەرد بۆ عەنبەرینت   دەسرێسەکەی فکر بکر شیرینت

چون ئارەزووی وەسل نەتۆی مەحروومی   تەندەبێت وەتان فەرد مەعدوومی

چون شەبەند رۆژ سەد تەرزە رەنگدا   تەوەن دلن وە تال دیبای فەرەنگدا (دیوان، ١٠٢، ب ٢و٣و٤)

شاعیر، شیعری برادەرەکەی بە ئاوریشمێکی عەنبەربۆ دەزانێ کە بە بیری پاک و بێخەوشی خۆی چنیویە. وەکوو ئامەزرۆی پێک گەیشتنە لە کاتی دووریدا کە لە گەل تانی تاکی شیعری مەعدوومیدا پێکرا چنراون. شاعیر سەرەتا گەلالەی چواندنەکەی دادەرێژێ و لە بەیتی سێیەمدا سەرنج دەداتە رەنگی تەشبیهەکەی. رەنگی قوماشی چنراوی شیعری برادەرەکەی لە گەل تالی هەودای شیعری خۆی هەڵدەسەنگێنێ. یا لەم بەیتانەی خوارەوە تەشبیهەکان لە درێژایی بەیتەکاندا لە گەل یەک ئاوێتە کراون.

چواندن لێرەدا دوایی نایێ و لە بەیتی چوارەمدا شیعری دۆستەکەی بە بالاپۆشێک بۆ دلەکەی خۆی دەزانێ، یاخۆ بۆ داپۆشینی بالای بالاعەرعەرانی بە گونجاو دەزانێ.

هەر چوار بەیتەکەی شاعیر بەدەوری یەک تەشبیهدا دەسوورێنەو و پاشان دەپەرژێتە سەر وردەکارییەکانی چواندنەکەی. خوازە، کینایە و جۆرەکانی تەشبیهی ئاوێتەی و تاک لە تەشبیهی ئافرێندراوی شاعیر، لایەنە جوانیناسانەکانیتری کاری مەولەوی دەگرنەوە.

«چواندن گەر لە گەل ئارایشەکانیتری ئاخاوتن، یا بە گوتەی زانایان ئەدەب لە گەل سەنایع ئەدەبییەکانیتر ئاوێتەبێ، جوانترە؛ بۆ وێنە، چواندن و خوازەیەک، کە لە گەل تەشبیە و خوازەیەکیتر پێکرا بەکگرتوویی، رەوانی، هاوسەنگی و موراعاتی نەزیر و دژایەتی، ئیغراق و کینایە و تەجنیس و تەلمیح و هەندیان بێ، جوانترە لە تەشبیهێکی ساکارە».

(لەفی یەکەم) یاد زولف لوول شیرین نیگاران   (لەفی دووەم) خەیال ئەبرۆی نازک نازاران

(نەشری یەکەم) ئەو بیبەن وەچین سەفحەی پێشانیم   (نەشری دووەم) ئێد خەم چەمەکەی بالای کەمانین

(لەفی سێیەم) فکر دانەی خال ژەرەژ خەرامان   (لەفی چوارەم) ئەندێشەی بالای نەورەس نەمامان

(نەشری سێیەم) ئەو تانەی دیدەی سۆما بێزمەن   (نەشری چوارەم) ئێد دانەی نەسرین وەتاو رێزمەن

لە بەیتی خوارەوە شاعیر بەکەلکوەرگرتن لەم لەف و نەشرە، زۆرترین بەهرە لە بەیتەکەی وەردەگرێ و پێنج تەشبیە لە بەیتێکدا دەگونجێنێ:

دروستی و هەڵمەت قەزا و خەیال تەور   نالەو نار و دووود رەعد و بەرق و هەور (دیوان، ٤٩٠، ب١٥)

لە کەرتی یەکەمی ئەو بەیتەدا دوو تەشبیە و لە کەرتی دووەمدا سێ تەشبیە جێ‌کراوەتەوە. دوو تەشبیهی یەکەم خەیالی و سێ تەشبیهی دووەم هەستین. شعر کەش و هەوایەکی حیماسی هەیە و خوێنەر پێی وایە کە شاعیر ناچار بووە بلەز بەسەر وشەکاندا تێپەڕێ و وێنەیەکی جوان بخولقێنێ. لە سروشتدا یاسایەک هەیە کە زانایان پێی دەڵێن«یاسای لانی‌کەمی پانتای گونجان» (ڕیک نیوتن، ١٣٥٠، ٦٥). بەگوێرەی ئەم یاسایە دەبێ زۆرترین ژمارەی دیاردە سروشتییەکان لە کەمترین ڕووبەردا جێ‌بکرێنەوە. وەکوو چێ‌کردنی هێلانەی مێش‌هەنگوین، کە لە کەمترین ڕووبەردا زۆرترین ڕادەیەک کە بووز دەخوا هێلانەی تێدا بگونجێ، چێ دەکرێ. شاعیریش لە یەک بەیتدا بە هێنانی یازدە وشە، دەتوانێ پێنج تەشبیهی تێدا بگونجێنێ. هێنانی تەنیا یەک واژەی چوان (ادات تشبیە) چەند واو بۆ پێنج تەشبیە، باس لە لێهاتوویی و توانی شاعیر بۆ کەڵک‌وەرگرتن لە وشە بۆ ئافراندنی وێنەگەلی نوێ و ناسک‌خەیالانە دەکات. دەڵێی شاعیر لە شیعرەکانیدا لە «یاسای لانی‌کەمی پانتای گونجان» بەهرەی وەرگرتووە و چاوی لە کردەکانی سروشت بڕیوە.

یەکێک لە جوانکارییەکانی مەولەوی لە بواری چواندندا، دانانی تەشبیهی نامۆیە. لە چواندنێکی نامۆدا، شاعیر خۆی بە گۆرەوی دەشبهێنێ. سەرەتا خوێنەری هیچ پێوەندییەک لە نێوان مرۆڤ و گۆرەویدا نابینێتەوە، بەڵام پاش ئەوەی کە بلێ لە زام و برینەکانی دڵ دەکات، کونەکانی گۆرەوییەکی دڕاو لە مێشکی خوێنەردا نەخشە دەبەستێ. لە ڕاستیدا جوانی کاری شاعیر لەوەدایە کە توانیویە بە هەندێ شتی زۆر ئاسایی و کەم بایەخ و لە هەمان کاتدا لە ڕواڵەتدا بێ‌هیچ پێوەندییەک، پەیڤێکی تازە و وێنەیەکی نوێ بەدی بێنێ:

جۆراب چوون من زامان نەسرەفتە وە سەر پەنجەی پای ئێستغنا کەفتە (دیوان، ١٥٧، ب٢)

چواندنی گۆرەوی بە شاعیرێکی دڵ‌پڕ لە ئازار شبهاندنێکی ئێجگار نامۆیە «چواندنی نامۆ (لە بەرانبەر چواندنە ئاسایی و سووک و کلیشەییەکاندا) بەرهەم زەین و خەیالی داهێنەری شاعیری ناسک خەیاڵە و داهێنەرە. هونەرمەند بەم کارەبەردەوام پانتای جیهان و باری واتاکان پەرە پێدەدا و جیهان بەرفراوانتر دەکاتەوە و دەتوانین بڵێین کە شاعیرانیش وەکوو خواکان لە سەر کورسی داهێنان و ئافراندندا ڕۆنیشتوون.» (شمیسا، ١٣٧٤: ١٠٨)

چواندن بە خۆ

زانایانی ئەدەب و وێژە، لە سەنعەتی چواندندا دوو ئەستوونی شبهێنراو و پێ‌شبهێنراو بە کۆڵەکەسەرەکییەکانی چواندن دەزانن و بە سەرنج دان بەوەی کە چواندن بلێ لە وێکچوون دوو شتی جیا لە یەک دەکات، لە ڕاستیدا دەبێ لەنێوان شبهێنراو (مشبە) و پێ‌شبهێنراودا(مشبەبە) جیاوازی هەبێ. «بەم بۆنەوە هەر لە کەونەوە ئەم ڕاستییەیان دەزانی کە شبهاندنی دوو شتی نزیک لەیەک و چوون یەک، بە یەکتر هەڵەیە؛ بەم بۆنەوە ناکرێ شتێک بەخۆی بشوبهێنرێ.» (سەرچاوەی پێشوو: ١٠٩)

شەمیساش وەکوو پێشوونانی ئەدەب چواندنی شتێک بەخۆی بە دروست نازانێ، بەڵام لە لایەکی‌ترەوە ئەم کارە بە ڕێگایەک بۆ نوێ کردنەوەی تەشبیهە سووک و فۆرمالیتەکان دەزانێ و دەڵێ: «چونکە چواندنی شتێک بەخودی ئەو شتە زۆر باو نەبووە، هەندێ لە شاعیرەکان (زۆرتر شاعیرە هاوچەرخەکان) بەم شێوازە دەستیان داوە بە داهێنان.» (شمیسا، ١٣٧٤: ١٠٩)

بۆ نموونە دەڵێت:

«خوابیده مخمل شب/ تاریک مثل شب»؛ واتە: نووستووە مەخمووری شەو/ تاریک وەکوو شەو (اخوان ثالث).

«اینان به مرگ/ از مرگ شبیەترند»؛ واتە: «ئەمانە زۆرتر لە مردن/ لە مردن دەکەن» (ا. بامداد) (هەمان سەرچاوە).

مەولەوی لە سەدەی سێزدەهەمدا لەم شێوازە بەهرەی وەرگرتووە و پیشانی داوە کە لە چواندن بەخۆدا داهێنان و جوانکارییەک شراوەیە کە لە چواندنەکانیتردا نییە. هێنانەوەی چەن نموونەیەک لەم تەشبیهانەی مەولەوی، رۆچنەیەکی نوێمان بە سەر جوانییەکانی کاری مەولەویدا بۆ دادەکا:

پەشێو وێنەی وێم نیشتەبێم خجڵ دیم شادی دەس دا نە دەروازەی دڵ

چوون تازە زامێ هۆشت وێەردەن وێت ئسا خەیاڵ ئازیزت کەردەن

ئەساسەی نەچیر ماوەردم پەرێت وێت تەیار مەکەرد چوون کێ هەرچوون وێت

ئاخێزگەی چواندنەکانی دیوانی مەولەی

هومایی دەڵێت: «بەهۆی چواندنەکانی [هەر شاعیرێکەوە] دەکرێ نەتەوە و هۆز و داب‌ونەریت و رێ‌و رەسمی هەر نەتەوەیەک و هەروەها شوێنی ژیان و ناوچەی جوگرافیایی و بەرهەم‌و کێشەو پرسەکانی هەر ناوچەیەک بە جوانی دیاری بکرێ.» (همایی، ١٣٧٤: ١٣٨)

جۆراوجۆربوونی کەش‌و هەوای تەشبیە، لە کارەکانی‌تری مەولەوییە کە دەتوانێ ببێتە ئاوێنەیەکی باڵانوێن بۆ نواندنی باوەڕ و کەڵکەڵە و حەزەدەروونییەکان شاعیر. ئاخێزگەی تەشبیهەکان بۆ راڤە و لێکدانەوەی باشتر بە حەوت گرووپ دابەش کراون:

١- ئاخێزگەی سرووشت لە چواندنەکاندا

٢- ئاخێزگەی دینی چواندنەکان

٣- ئاخێزگەی عیرفانی چواندنەکان

٤- ئاخێزگەی ئەریستۆکراسی چواندنەکان

٥- ئاخێزگەی مووسیقایی چواندنەکان

٦- ئاخێزگەی زانستی و سۆزداری و شتمەکی ژیان لە چواندنەکاندا

٧- ئاخێزگەی سەربازیگەری لە چواندنەکاندا

- بواری چواندنەکان بە ئاخێزگەی سرووشت

ئەو چواندنانەی کە ئاخێزگەی سرووشتیان هەیە، زۆرترین بەشیان هەیە و پرس و بابەتە عرفانیەکان کەمتریان بەشیان پێدراوە.

گرافی ژمارە ٣ پێمان پیشان دەدات کە مەولەوی لە ئافراندنی جوانییە شیعرییەکان لە چواندندا لە واتا و بواری جۆراوجۆر بەهرەی گرتووە و هەر ئەم کارە بۆتە هۆی ئەوەی کە شیعرەکانی خاوەن کەش‌وهەوایەکی نوێ و دڵڕفێن بن. هەروەها ئەمە هێز و بڕشتی خەیاڵی شاعیرانەی شاعیرمان بۆ روون دەکاتەوە. لە دیوانەکەیدا کۆمەڵەیەکی تێرو تەسەل لە واتا جۆراوجۆرە عیرفانی و ئەریستۆکراتی و سەربازیگەری و دینی و سۆزداری و بەشەجۆراوجۆرەکانی سروشت بەدی دەکرێ.

فراوانی بەشەکانی سروشت و ئەرکی هەرکام لەو بەشانە لە شیعری مەولەویدا، تایبەتمەندییەکی بە شیعری ئەو داوە. بەسەرنج دان بەو زانیاریانەی کە لە مەڕ ژیانی مەولەوی لە نێو سروشتی پاک و بێخەوش و بکری کوردستان و هەورامان هەمانە، بەم دەرەنجامە دەگەین کە ئەو ئەزموونێکی راستەوخۆی لە سەر سروشت هەیە. بەم بۆنەوە، وێنەکانی دڵڕفێنی و هەستبزوێنی و سۆزدارییەکی تایبەتیان هەیە.

چواندنەکانی بواری سروشت لە دیوانی مەولەویدا لە سێزدە گرووپی لێک‌جیاوازدا دابەش دەکرێن کە هەمویان کۆمەڵەیەکی جوان لە بەشە جۆراوجۆرەکانی سروشتی گیاندار و بێ‌گیان دەگرێتە خۆ. بۆ هەر گرووپێک نموونەیەک دێنینەوە تا باشتر لێمان روون بێتەوە.

١- سروشتی بێ‌گیان:

ئا) سروشتی بێ‌گیان فەلەکی وەکوو: هەتاو و مانگ و ئەستێرە و ...

ب) سروشتی بێ‌گیانی زەوینی، وەکوو: کێو، کانی، چۆم، ئاو، ئاور، دووکەڵ، برووسکە، خۆڵەمێش، دەشت و چۆڵ، پووش و پەلاش، تاڤگە و بەردەکان.

٢- سروشتی گیاندار:

ئا) دارو گیا، وەکوو: هەموو ئەو روەکەکان وەکوو دار و گوڵ و گیا و میوە

ب) ئاژەڵەکان

بە ئاوڕدانەیەک لە گرافی ژمارە ٤ و بە سەرنج دان بە فراوانی توخمگەلی ئاو، ئاور، با و خاک، توخمە چوارینەکانمان بە بیردا دێت. هەرچەند فراوانی روەکەکان (وەکوو گوڵ و گیا و دار) کە زۆرترین رێژەیان لە شیعری مەولەویدا هەیە، سەرنجی تایبەتی مەولەوی بە زەوی و خاک و ئەو دیاردانەی کە لەخاک سەر هەڵدێننمان بۆ ئاشکرا دەبێ. هەروەها هەر ئەم چوار توخمەیە کە بوونی جیهانی بەرەو تەواوتر بوون دەبات؛ واتە بەر لە هەر توخمێکی‌تر، چوار توخمی سەرەکی خاک و ئاو و ئاور و بان کە کۆمەڵەی زەینی شاعیر پێک‌دێنن. پاش روەک، ئاو بە هەموو بیچمێکیەوە (لافاو، کانی، رووبار، زەریا و تاڤگە) زۆرترین رێژەی چواندنەکانی مەولەوی دەگرنە خۆ. رووبەڕوو بوونی شاعیر لە گەڵ سروشت، تەنیا پەسن و پێداهەڵگوتن نییە؛ هەرچەند چەند شیعری لە پەسنی بەهار و پاییز و هاویندا هەیە، بەڵام شیعرەکانی مەولەوی لە کەش و هەوایەکی رۆمانتیکی و پەسن‌بێژی پەتیدا نین، بەڵکوو لە توێ‌تویی شیعرەکانیدا ئاوی ژیان و یە: بوون لە گەڵ سروشت لە گەڕایە. رووبەڕوو بوونی مەعدوومی لە گەڵ سروشت، یادی رۆمانتیکەکانمان بۆ زیندوو دەکاتەوە. نیما لە دەسپێکی ئەفسانەدا دەڵێ: بەرزترین کاری شیعر و شاعیر ئەوەیە کە باشتر بتوانێ شرۆڤەی سروشت بکات. (فتوحی، ١٣٨٥: ١٢٨) گرافی فراوانی توخمەکانی سروشت بە گوێرەی دابەشکردنێک کە لە کۆتایی وتارەکەدا هاتووە پیشان دراوە و شیکردنەوەی زۆرتر لەم بارەوە لە پەراوێزی گرافەکاندا هاتووە.

چواندنەکانی مەولەوی کە لە گەڵ بەفراوی کوێستانەکان، لە سەر ترۆپکی کەشەکانەوە بەرەو نێو چۆم و رووبارەکان هاوکات لە گەڵ گۆڕانی گیانبزوێنی تاقەکان بە ڕەنگ و بۆن و بەرامەی جۆراوجۆرەوە لە رۆبیندایە، ڕەنگ و ڕوویەکی لە کولتووری ئیسلامی، عیرفانی هەیە و حالەتێکی خۆماڵی داوەتە شیعری مەولەوی. گیانی کۆساران بە سەر چواندنە ساکار و سۆزدارەکانی شاعیردا زاڵە. فێنکی سروەی ژیان پرژێن، رووباری بلەز، مووسیقای سیحراوی سروشت، خۆشەویستی ژینێکی ساکار و گیانێکی مەزنی بەدوور لە زمانلووسییە وەرسکەرەکان، لەنێو شیعری مەولەویدا بە راشکاوی خۆ دەنوێنن. لەتوێ توێی چواندنەکاندا، تیریژی زانستە جۆراوجۆرەکانی وەک عیرفان، فەلسەفە، کەلام و پزیشکی دیارە. چواندنەکان تووشی دووپاتە بوون و سووکی نەهاتوون، و بە تازەیی و جوانییەکی تایبەت خەملێندراون و زۆربەیان پێناسەیەکن بۆ فەرهەنگی تێرو تەسەل و داهێنان و توانایی پەرجووئاسای شاعیرانەی مەولەوی. چواندنەکان بولری سروشت، بلس لە گیانی نائارام و بزۆزی مەولەوی دەکەن. سروشت هەمان جمکی مەولەوییە کە ئێستاش دەکرێ سەیری بکرێ و ببینرێ. تاف و رووبار و بەفراوەکان، لەسرینەکانی مەولەوین کە گەرمتر بەخوڕتر بە درێژایی مێژوو لەنێو شاخ و دەشت و دەوەنی هەوراماندا هەر دەڕۆن و پێچی شاخەکان نابڕنەوە. نەمامە تازە ڕولوەکان، نوێنەر و بیرەوەری بالاعەرعەرە خۆشەویستەکانی مەولەوین، بەلام نەختێ دلڕفێنتر. سروەی بەهار و زەلانی پاییز هەناسەکانی ئەون، بەلام ساردتر؛ تۆز و خاکی وەرزەکان، لاشەی ئێسکسووکی ئەونف بەلام نەختێ سووکتر؛ هەموو خەرمانەکان، دەنکە گەنمی پەیڤی ئەون، بەلام نەختێ زێڕینتر؛ هەروەها مارە ئاڵوواڵاکان کە لە سووچ و بنی دارو گیاکاندا لە هەڵوچۆدان تا لە پرو نەکاو پای شادی بگەزن، ئازارەکانی دووری مەولەوین، بەلام نەختێ پڕژارتر.

شایانی باسە کە بە یارمەتی سۆفتوەیری «دۆرج»، تێگەیشتین کە نزیک بە ٢٥٠ چواندنی مەولەوی، بەر لە ئەو هیچ کەس لە ئەدەبی فارسیدا داینەهێناوە.

٣. خوازە لە دیوانی مەولەویدا

دیوانی مەولەوی تەژی لە ملە و ڕێگەوبانی دڵلاوێنە کە بێجگە لە چواندنەجوانەکانی، گیانی خوێنەر بە سیحری کەلام دێننە ژێر ڕکێفی خۆیان؛ خوازە زیندوو و گیاندارەکانی، پێوەندی شاعیر لە گەڵ سروشتی دەور و پشتی سۆزدارتر دەکەنەوە.

لە گوڵ و گیا و دارو بەردەوە بگرێ تا واتا ئینتزاعییەکانی خەم و شادی و دەردو کەسەری جیایی و دابڕان و دووری و سۆز و تین، پڕانی هەتاهەتایی مەولەوین کە کونجی خەڵوەتی ئەویان قەرەباڵغ کردووە و لە تەنیایی خۆیدا لە گەڵ ئەو یارە مێژینەیەی -کە هەمان دڵە بەکوڵەکەیە- خەریکی وتوویژە.

هەرچەند فراوانی تەشبیە و خوازە بە تەنیا خی ناتوانێ هۆی جوانی شیعر و ئاخافتن بێ، زۆرن ئەو دیوانە شیعرانەی کە پڕن لە وردەکاری ئەدەبی و کەچی لە ئەنجامدا پەیڤێکی موتەکەلیف و ناسازیان بە ناوی شیعرەوە داناوە. کەواتە «خوازە و چواندن بە تەنیا خۆیان بۆ جوان کردنی وتە بەس نین و دەبێ هەندێ هەلومەرجی‌تر کە هەمان زمانپاراوی و رەوانبێژییە (فصاحت و بلاغت) لە گەڵ ئەو گوتەیەدا هاوڕێ بن.» (فرشیدورد، ١٣٦٣: ٤٧٣)

مەعدوومی بە کەلک‌وەرگرتن لە هێز و خوستی شاعیرانەی خۆی و بە یارمەتی هەندێ وشەی سادە و ساکار، دەست دەدات بە ئافراندنی خوازەگەلی جوان و بەهێز و بەهۆی ئارایە واتایی و زارەکییەکانەوە دەیانخەملێنێ و کارەکەی پتر لە پێشوو دڵڕفێن دەکات. بە سەرنج دان بە فراوانی خوازەکانی دیوانی مەولەویف دەکرێ وەکوو شاعیرێکی خوازەگەرا ناوی لێ ببەین، هەرچەند بێگومان ناتوانین بەرلشکاوی ئامارێکی بۆ دەست نیشان بکەین.

لە نێوان ۱۰۱۸ خوازەیەک کە لە دیوانی مەولەوی دەرهێنراوە، ٤٧٠ خوازەی موسەڕڕەحە و ٥٤٨ خوازەی مەکنییە تەخەیولەی تێدایە. شایانی باسە کە لە نێوان ٥٤٨ خوازەی مەکنیەی تەخەیولەدا ٤٣٨ خوازەی کەسایەتی پێدراوە و تەنیا ۹۰ خوازەی مەکنییەی تێدایە؛ واتە، ئەمە شارەزایی مەولەوی لە ژیان دان بە هەرچی لەدەور و پشتیدایە پیشان دەدات. مەولەوی جەختی زۆر لە سەر هەندێ لە واتاکان دەکلت؛ بەم بۆنەوە لە وێنە خەیالییەکانی خۆیدا وشەی هونەری نوێیان بۆ دادێنێ. بۆ وێنە دەتوانین بە یارانی شاعیر، دونیا، فرمێسک، پەروەردگار، و خودی شاعیر ئاماژە بکەین. جوانی کارەکەی شاعیر لەوەدایە کە زۆربەی ئەم خوازانە، بەرهەمی زەین و خەیال و دالغەی خودی مەولەوین و لە وێژەی کوردی و فارسیدا وێنەیان نییە.

کەسایەتی دان بە شتگەلی جۆراوجۆر -کە پێی دەڵێن *Personification*- تەنیا تایبەت بە بێ‌گیانان نییە. مەولەوی هەندێ جار بولبول کە سروشتی زیندووە، بە ئینسان دەزانێ و هەندێ جار تاف بە مرۆڤێک دەزانێ کە شێتانە رووی لە چۆڵ و دەشت ناوە و هەندێ جاریش لە دونیای خەیالی و زیندووی خۆیدا زارلوەگەلی ئەبستراکت و واتایی، بوونی فیزیکی و مرۆییان هەیە؛ بۆ وێنە:

زەهر خەم شی‌بەن نە کام شادیم   هەر دمردەن مەیۆ موبارەک بادیم

شاعیر ئێش و ژان بە مرۆڤێک دە زانێ کە بۆ پیرۆزبایی سەردانی کردووە. خەم بە چەشنێکی ئەکتیڤ لە شیعری مەولەویدا بەشداری هەیە کە وەکوو مرۆڤێک دەیبینێ کە سەردانی دەکلت و لە گەڵ قسە دەکلت.

لێهاتوویی لەرادەبەدەری مەولەوی لە بواری کەسایەتی پێداندا، گیانێکی تازەی داوەتە شیعرەکانی. بۆ فام کردنی زۆرتر و بلشتری هونەرمەندی شاعیر ، هەموو خوازەکانی بواری کەسایەتی‌پێدان کە لە دیوانی مەولەویدا هاتووە، لە شەش بەشدا کەرتبەندی دەکرێ و بە جیاواز لە سەر هەر یەکەیان دەکۆڵینەوە. شایانی باسە کە ئەم کەرتبەندییە بە گوێرەی سەرنجی خودی شاعیر و فراوانی خوازەکان لە دیوانەکەیدا، لە گرافی ژمارە ۱٥دا هاتووە. گرووپەدیاریکراوەکان بۆ واتا کەسایەتی‌پێدراوەکانی شیعری مەولەوی بریتین لە:

١- گرووپی واتا ئینتزاعییەکان، وەکوو: خەم و شادی و تامازرۆیی (١٦٣ دانە)

٢- گرووپی ئەندامانی لەشی مرۆڤ، وەکوو: دڵ، چاو، زمان (١٢١ دانە)

٣- گرووپی دیاردە سروشتییەکان، وەکوو: کێو، شنەی شەماڵ و گوڵ و گوڵزار (٧١ دانە)

٤- گرووپ و دونیا و ناوەکانی، وەکوو: چەرخ و فەلەک (٤٤ دانە)

٥- گرووپی دیاردە مادییەکان، وەکوو: قەلەم، مزگەوت، دەوات (٢٣ دانە)

٦- گرووپ و وەرز و کاتەکان، وەکوو: بەها، پارشێو، مانگی رەمەزان (١٦ دانە)

بە سەرنجدان بە گرافی ژمارە ١٦ لە نێوان ئەم شەش گرووپەداف گرووپی ژمارە ٦ بە ١٦٣دانەوە، زۆترین خوازەی لەخۆدا جێ‌کردۆتەوە و بێجگە لە فراوانی زۆرترین واتلشی تێدایە؛ واتە شاعیر لەم بوارەدا دەستی داوە بە داهێنانی زۆرتر، تا واتا ئینتزاعییەکان بێنێتە نێو بازنەی شیعرەکانی خۆی. شاعیر لەم گرووپەدا گیان دەبەخشێ بە ٥٩ وشەی واتایی و ئەقلی تا لە بزۆزی شیعرەکەیدا ئاریکاری بن. دەلێ لە شانۆی شیعردا، شاعیر دەرهێنەرێکی بە زەبرە کە توانیویە خەم و شادی و حەز و تاسەو کەسەر و دووری و زۆرێک واتای‌تر بێنێتە سەرشانۆی خەیالی خۆی و بە هەر یەکەیان دەورێکی تایبەت دەسپێرێ. لەم ناوەدا واتاکانی خەم و کەسەر، دەوری سەرەکی دەبینن و لە هەموو پەردەکانی ئەم شانۆیەدا دەوریان هەیە، چونکە لە ٢٢ رۆڵی لێک‌جیاوازدا بەشداریان هەیە. هەروەها ئەو زاراوانەی کە زۆرتر لەم واتایە نزیکن، وەکوو دەرد و خەفەت و دوور و ژان و حەسرەت، یارمەتی ئەم رۆڵە دەدەن بۆ ئەوەی بەدەوتر بیگێڕێ.

کینایە

شاعر بە داهێنانێکی نوێ، لە کینایەیەکی بەناوبانگی فارسی بەهرە دەگرێ، بەڵام واتای باوی ئەو کینایەیەی مەبەست نییە کە لە زمانی فارسیدا هەیەتی، بەڵکوو بەجێی واتای دووەم، واتا واتا کینایەکەی لە واتا رواڵەتییەکەی کەڵک‌وەردەگرێ و واتایەکی کینایی‌تری بۆ دادەنێ کە لە گەڵ واتا باوەکەی ئەو کینایەیە جیاوازە:

تورڕەت نەرووی خاڵ جەبین سەراوێز   پیاڵەت چوون جام کەج دار و مەرێز

«کج‌دار و مریز» لە زمانی فارسیدا لە واتای کینایی «هەڵس‌وکەوت بەگوێرەی بەرژەوەندی»دا هاتووە.

لەکاتێکدا شاعیر لەم بەیتەدا ئەم وێنەیە دەکێشێ کە پیاڵەکەت وەکوو جامێ لار بێنەوە، بەڵام نە ئەوەندەی کە شەرابی ناوی بڕژێتە خوارەوە؛ واتە لار بێتەوە بەڵام شەرابەکەی نەڕژێ.

بە سەرنج دان بەوەی کە گەر مەبەست لە پیاڵە، چاو بێ، «کەج دار و مەرێز»دەتوانێ بەمانای خوماری چاو بێ؛ چاوێک کە نە بازەو نە نووستووە. شاعیر بە لێهاتووییەوە کینایەیەکی باوی نێو زمانێک دێنێت و لە واتایەک بێجگە لەوەی کە مەبەستە بەکاری دەبات.

مەعدوومی بە شارەزایی زۆرەوە لە گەڵ دەستەواژەیەکی کینایی بە دوو جۆر رەفتار دەکات؛ یەکەم ئەوەی کە واتای رواڵەتی ئەو کینایەیەی مەبەستە و دووەم واتایەکی کینایی‌تری لێ چێ دەکات. واتە لە کینایەی ئەو دەستەواژەیە، کینایەیەکی‌تری لێ هەڵدەگرێ.

لە بەیتێکی‌تردا لە دەستەواژەی «سادە لەوح بوون» کە بە مانای ساویلکە بوونە، بەجۆرێکی جیاواز بەهرە وەردەگرێ:

مەلا جە کەسرەت لەوحش بۆ سادە   مەنسووخ نەزانۆ حەڵاڵی بادە

بەشی یەکەم، لە راستیدا تووک‌ونزایە. شاعیر تووک و نزای مەلا دەکات کە ئینشائەڵلا خودا هێزی هەڵاواردنی چاک و خراپی لێ‌بستێنێ. مە بەست لە «لەوحی سادە بێتەوە» ئەوەیە کە فام و ئاوەزی بدۆڕێنێ. بەشی دووەم جمکێکی پێچەوانەیە (قرینە) بۆ جەخت کردن لە سەر ئەم کینایەیە.

لە زمانی فارسیدا ڕەنگە بە کەسێک بڵێن کە «سادە لەوحە»، واتە هێزی ئاوەز و فامی ناتەواوە، بەڵام وا باونییە کە کەسێک، نزای کەسێکی‌تر بکات و بڵێت: «ڕەبی لەوحت سادە بێ!» لێرەشدا شاعیر لە کینایەیەکی باو، بەجۆرێکی‌تر کەڵکی‌وەرگرتووە.

مەجاز: سنووردار بوونی وشەکان لە هەر زمانێکدا شاعیر ناچار دەکات کە لە وشەگەلی سنووردار، واتای بێ‌سنوور هەڵبگرێ. مەجاز یەکێک لە شێوازەکانی جوانی پەیڤە. بە گوتەی کەزازی: «بێژەر هەموو کات ناتوانێ بیری ناسک و ئەندیشەی قووڵ و ئەزموونی سەیری خۆی بە یاری زمان و بە ئاریکاری وشە، کە برشتی واتایان ئێجگار کەمە، دەربڕێ و بینوێنێ. لەلایەکی‌ترەوە ناکرێ هەموو دەم بۆ هەر واتایەکی نوێ، وشەو زاراوەیەکی نوێ چێ بکرێ؛ بۆیە بە ناچار بێژەر هەڵ دەدا تا لە وشەکانی زمان بەهرەیەکی فراوانتر بگرێ و بە شێوەیەکی نوێ لە بیانخاتە ژێر ڕکێفی ئەدەبەوە.» (کزازی، ١٣٦٨: ١٤٠) مەولەوی بۆ ئەم مەبەستە ئەفسووناوی دەبزوێتەوە، بە چەشنێک کە لە شیعرە کانیدا هیچ ئاڵۆزی و ناتەباییەک کە ببێتە هۆی ئاڵاندنی خەیاڵ خوێنەر، بەدی ناکرێ. بەڵام هەر ئەم گواستنەوەی واتایە لە پاژ (جزء) بۆ گشتە(کل) لە گشتی بۆ تایبەتە، دەبێتە هۆی بەدیهێنانی جۆرێک کورتبڕی(ایجاز). وشەکان بە پۆشەنێکی هونەری، کەسایەتییەکی نوێیان پێ‌دەدرێ و هەر ئەم کارەش پەردە لە سەر یەکێک‌تر لە جوانکارییەکانی مەعدوومی لادەدا.

ڕەنگ و بۆی خۆماڵی لە شیعری مەعدوومیدا

بێجگە لەوەی کە شیعری مەولەوی بە چواندن و خوازە و کینایە و مەجاز و زۆر بابەتی‌تری هونەری خەملێندراوە، یەکێک‌تر لە جوانییەکانی بوونی ڕەنگ‌وبۆی خۆماڵی گەرییە لە شیعری مەولەویدا.

هەر خوێنەرێکی هۆگری دونیای شیعر، کاتێک شیعری مەعدوومی بخوێنێتەوە، هەندێ نیشانەی سروشت و ژیان و داب‌ونەریت و فولکلۆر و زاراوە و کینایاتی خەڵکی کوردستانی تێدا بەدی دەکات. باری جوگرافیایی، ناوە تایبەتەکان، زاراوە تایبەتەکانی ناوچەکە و باوەڕە ئاینییەکان لە زۆرجار بابەتی وێنەسازی شاعیرانەی مەولەوین. هەندێ جار تێگەیشتن و فام کردنی هەندێ لە شیعرەکان تەنانەت بۆ خەڵکی هەورامی زوانیش دژوارە گەر لە گەڵ کولتووری تایبەتی ناوچەکەدا ئاشناییان نەبێ. «پێکهاتەی سەرەتایی زەین و زمانی هەر شاعیرێک، لە هەمان هەرەتی منداڵی و لاوەتیەوە پتر لە هەر شتێک و هەرکەسێکی‌تر، لە کەش و هەوای هەست پێکراوی دەورو پشتیەوە سەرچاوە دەگرێ و پێی‌ڕادێ. بەواتایەکی‌تر، لایەلایە دایک و دەنگی سروشتی دەوروپشت و ڕووداوەکانی ڕۆژانە و کەش‌وهەوای ماڵ و خێزان و هۆز و نەتەوە پێکهێنەری پێکهاتەی زەینی شاعیرن، هەموو ئەمانە لە دواییدا لە بیچم و قەوارەی کتێبدا خۆیان دەنوێنن و بوونی دەرەکی بەدەست دێنن و لە سەر پلەو پێگەی خۆیان لە ئەدەب یاخۆ هەر هونەرێکی‌تردا ڕۆدەنیشن.» (قزوانچاهی، ڕی‌را. ١٣٧٦:١٣١)

دەرەنجام

دیوانی شیعری مەولەوی تاوەگۆزی تەژی لە جوانی روالەتی و واتاییە. لە گولزارێک دەکا کە هەر سووچێکی بە چەشنێکی نوێ و جوان و ئاڵوواڵا و بەبۆن و بەرامەی هەستبزوێن خەملاوە و مووسیقای دڵلاوێنی شیعری، بولبولێکە کە چێژی دینێ و بیستن پێکرا ئاوێتەدەکا؛ هەر بەم بۆنەوە لە بواری ئاخاوتن و شیعردا تابلۆی جوان و جۆراوجۆری لە شیعری ئەسکی ئەو لە بەرانبەر گیانی خوێنەری دڵزیندوودا خۆ دەنوێنن.

بە سەرنجدان بەئاماری چواندن و خوازە جۆراوجۆر و بەرفراوانەکان شاعیر و هەروەها کۆشەوەکانی شاعیر بۆ ئافراندنی واتای نوێ لە بیچمی تەشبیە و خوازەدا و سەرکەوتن ئەو لەم بوارەداف پەیڤێکی گۆترە نییە گەر بەناوی شاعیرێکی «تەشبیەخواز» و «خوازەئافرێن» ناوی لێببەین.

گرافەکان ئەم بیردۆزەمان دەسەلمێنن کە مەعدوومی لە وێنەئافراندندا. سەرنجێکی ئەوتۆی داوەتە چواندن و خوازە. مەجاز، کەمترین رادەی هەیە و کینایە، لە ناوەندی کەمترین و زۆرترین بەشی خەیاڵدا راوەستاوە. ئەم گرافە دەتوانێ پەرسڤدەری بەشێک لە پرسیاری سەرەتای ئەم توێژینەوە بێ. یەکێک لە پرسە تایبەتەکانی چواندنەکان، سەرنجێکی کە شاعر بە بەرهەستەکانی (محسوسات) داوە.

لە نێوان ۱۰۲۰ تەشبیە دەرهێنراو لە دیوانی مەولەوی، ئەو چواندنانەی کە لایەنەکانی هەستین، بەشی هەرە زۆری چواندنەکانیان گرتۆتە خۆ. شاعیر تێکۆشاوە تا وێنە خەیاڵییەکان لە دونیای واقیعدا پیشان بدات و لەبابەتی هەست پێکراو و ئۆبجێکتی زۆرتر کەڵک وەربگرێ. رەنگە هەر ئەم دانستەی بووبێتە هۆی خۆشەویستی شیعری ئەم شاعیرە ناودارەی کە لە هەر سەردەمی خۆیەوە تا ئێستا شیعرەکانی هەوێنی ئارامشی دڵی خوێندەوار و نەخوێندەوارن و رازێنەری کۆڕی پسپۆران و شارەزایانی ئەدەب و کوورەی زیکری دەرویشان و هۆی جەزمەی سۆفییان و سەما و هەڵپەڕکێی دڵدارانن.

ئاخێزگەجۆراوجۆرەکانی چواندنەکان، وەکوو سروشت، دین، عیرفان، مووسیقا، دەرەبەگایەتی، سەربازیگەری، زانست، سۆزداری و شتمەکی ژیانی رۆژانە، بێجگە لەوەی کە کەش و هەوایەکی نوێیان داوەتە شیعر، بلس لە هێزی خەیاڵ و خوستی شاعیری مەعدوومی دەکەن. بە سەرنج دان بە گرافی ژمارە ۳، پتر لە نیوەی ئەم چواندنانە، ئاخێزگەیان سروشتە. ژیان لە سروشتی بیکر و جوانی هەورامان و ئەزموونە راستەوخۆکانی شاعیر لە سەر توخمەکانی سروشت، لە گەڵ گیانی بێئۆقرەی شاعیردا تێکەڵ کراون و بەرهەمی ئەم ئاوێتەبوونە، جوانترین وێنەی شاعرانەیە لە بواری سروشتدا. سروشتخوازی شاعیر، بۆتە هۆی بزۆزی و ئەکتیڤی شیعری شاعیر. گەر روەکە جواروجۆرەکان (وەک دار و گوڵ و گیا) بە سەرنجی تایبەتی شاعیر بە خاک بزانین، زۆروزەوەندە بوونی توخمە چوارێنەکانی ئاو و خاک و ئاور و با، لە گرینگترین توخمەکانی سروشتن کە پێکهێنەری پێکهاتەی زەینی شاعیرن. مەولەوی شاعیرێکی رۆمانتیکە و پتر لە نیوەی شبهاندنەکانی شیعری مەولەوی لە بەستێنی سروشتدا ئافرێندراون. زانست، سۆزداری و شتمەکی ژیانی رۆژانە، دووەمینی بەستێنی ئەم ئافراندنەن کە بە ۲۷٦ بابەتەوە، کەشوهەوایەکی ئاڵوواڵای لە چواندندا چێ کردووە.

ئاخێزگەی دینی بە ٦٤ بابەت، مووسیقا و هێمانی ئەریستۆکراسی هەر یەک ٥٠ دانە و سەربازیگەری و عیرفان هەریەکە بە ۳۹ و ۳٦ دانە. هەرچەند بابەتی جێ سەرنجی شاعیر بوون، بەڵام لەچاو سروشتدا زۆر

کەم بایەخترن. شاعیر سروشتی بە جوانی ڕەها و مثلەق زانیوە و زۆرتر لە هەموو بابەتێکی‌تر پەسندی کردووە.

گرافی ژمارە ٤ پیشان دەدات کە شاعیر بە قەدەر پانتای سروشت، لە باری وشە و دەستەواژەوە دەوڵەمەند. ڕووەکەکان بە ١١٠ جار باس لێ‌کردن تا ئاو و ئاور و با و ئاژەڵان هەر یەکە و بەرادەی تایبەتەوە تا دەکاتە خواردنەکان بە ٤ جار باس لێ‌کردن لە سەرترین و خوارترین شوێنی گرافەکەدا ڕاوەستاون.

مەعدوومی ڕوانینێکی تایبەتی بە زەوی و دیاردەکانی هەیە. ١١٠ جۆر چواندن بە هەمە جۆرە ڕووەک و گوڵ و گیا، پیشاندەری ڕاستی ئەم بۆچوونەیە. ٩٠ جار باس سەبارەت بە ئاو، نووسەری ئەم دێڕانەی هان دا بۆ ئەوەی کە بزانێ مەعدوومی، کام یەک لە وێنەکانی ئاو لە سروشتی زۆرتر پێ‌خۆشە. گرافی ژمارە ٥ فرێکانسی بولری ئاو پیشان دەدات و زەریا و لافاو و کانی و ڕووبار و تاڤ لە وێنە زەینییەکانی خەیاڵی شاعیرن. شاعیر هەم سەرنجی داوەتە ناسکی وجوانی سروشت و هەمیش خنیی داوەتە توندوتیژی و کۆسپ و چەڵەمەکانی. هەم پەیدۆزی شادمانییە لە نێو سروشتدا و هەمیش وێنەی نابەسامانی و دڵەڕاوکێ و کێشەدەروونییەکانی خۆی لە سروشتدا دەکێشێ. لافاو و گێجاوی زەریا لە هێمانی ئاودا پیشاندەری ئەم چەمکەیە.

وادیارە پڕئاو بوونی ژینگەی مەولەوی یەکێک لە هۆکارە سەرەکییەکانی ئافراندنی ئەم وێنانە بێ. هەروەها شاعیر بێجگە لە وێنەی ئاو، هۆگری دەنگی ئاوە؛ هۆگرانی سروشت چا دەزانن کە جوانترین مووسیقا لە سروشتدا دەنگی ئاوی تاڤ و ڕووبار و کانیاوە.

ئاور بەهەموو بەشەکانیەوە (وەکوو: تروسکە، دووکەڵ، خۆڵەمێش و خەڵووز) ٧٤جار باس لێکراون و سێیەمین توخمی سروشت لە خشتەی ژمارە چواردان. ژیانی لە نێو سروشتێکی بکر و دەست لێنەدراو و کوێستانی، پیشان دەدات کە شاعیر ئەزموونی زۆری سەبارەت بە دیاردە سروشتییەکان بە تایبەت ئاور هەیە. هەروەها بە سووکە ئاورێک بە سەر ژیانی تاکە کەسی مەولەوی، لێمان ئاشکرا دەکات کە سووتانی خانوو بەرەو ماڵ و سامان و کتێبەو کتێبخانە و بەرهەمەکانی مەولەوی، ئاورێکی لە گیانی بەرداوە، کە بۆ هەتاهەتایە کوژانەوەی بۆ نییە.

لە سروشت‌خوازی شاعیردا خەزانەیەکی‌ترمان دەست کەوت؛ ئەویش کولتوور و تیرو تەسەل و بێ‌وێنەیەکە کە پیشاندەری زانیاری تەواوی شاعیرە سەبارەت بە کولتوور و هاووڵاتییەکانی. ناو و زاراوەگەلی زۆروزەوەند لە بوارگەلی جۆراوجۆردا، دیوانی شیعرەکەی پڕو چڕ کردووە. بۆ وێنە، ئەو تەشبیهانەی کە بە هۆی هێمانی باوە ئافراندوونی و ٤٧ جار دووپاتە کراونەتەوە، ١٢ وشەی لێک‌جیاوازی بۆ «با» هێناوە. ٤٦ تەشبیهی بەناو گیاندارانی جۆراوجۆرە داهێناوە. گرافی ژمارە ٦ پیشان دەدات کە لەنێو گیاندارەکاندا باڵندەکان ٢٤جار باسیان لێ کراوە و ئەمەش پیشاندەری ئەوەیە کە باڵندە و پەلەوەرەکان زۆرتر لە شیعرەکانیدا دەوریان بووە. ١٤جار باس کردن لە مار، چیرۆکی دەردو ژان و ئێش و ئازارەکانی شاعیرمان بۆ دەڵێتەوە. ڕەنگە کوژرانی یەکێک لە دۆستانی مەولەوی بەهۆی پێوەدانی مارەوە، یەکێک لە هۆکانی دووپاتە کردنەوەی ناوی ئەم گیاندارە لە شیعرەکانی ئەودا بێ. هێنانی زاراوەگەلی کشت‌وکاڵ و جوگرافیا و نواندنی تایبەتمەندیە ناوچەیی و مەڵبەندییەکان، ناوی کۆسار و ڕووبارەکانی کوردستانی ئێران و عەراق، باس لە کولتووری و دیاردە

نەتەوەیی و دینییەکانی شاعیر دەکەن. سەرلەبەری هۆکارە دەرەکییەکان هاوکات لە گەڵ هۆکارە ناوەکییەکان -کە هەمان هەست و سۆزی شاعیرن- بوونەتە هۆی ئافراندن و بەدیهێنانی تەشبیهاتی بێوێنە کە تایبەت بە مەولەوین. فراوانی هەر یەک لەو توخمانەی کە باس کرا، لە گرافی ژمارە ٤دا پیشان دراوە. ئەوەی کە شاعیر هەست دەکات لە گەڵ سروشتدا لەددوانەیە، بۆتە هۆی هەڵاواردنی مەولەوی لە شاعیرانی‌تر. گرافەکانی ژمارە ٢، ٣، ٤ و ٥ و هەروەها ئەو تێبینیانەی کە لەسەرەوە ئاراستە کراون، کۆشەوەی نووسەرن بۆ دیتنەوەی وەڵامی ژمارەی ٣ ئەم توێژینەوەیە. بەشداری شتمەکەکان لە چواندنەکاندا یەکێک لە هەستبزوێنترین وێنە شیعرییەکانی مەولەوییە. ئەو توخمانەی کە لەخۆیاندا هیچ جێگایەکیان لە زمانی شیعردا نییە، مەعدوومی بە خەیاڵی ناسکی خۆی بەرگی شیعری دەبەر کردوون. وەکوو: مێخ، چەقۆ، هەرە، بەن، کوورە، کامێرا، دیگ و بارۆشە کە لە داهێنانەکانی مەولەوی لە بواری شیعردان.

کورتبێژی و درێژدادری بۆ چێ‌کردنی تەشبیە لە درێژایی یەک یا چەن دێڕدا، یەکێک‌تر لە تەردەستیەکانی مەولەوییە لە بوای شاعیریدا. مەولەوی هەندێ جار لە یەک دێڕە شیعردا پێنج تەشبیە دەگونجێنێ و هەندێ جار لە پێنج بەیتدا یەک تەشبیە ڕاڤە دەکات. مەعدوومی بۆ نوێ کردنەوەی چواندنە فۆرمالیتەکانی ئەدەبی پێشوو، هەندێ تەردەستی شاعیرانەی بەکار بردووە. زۆربەی ئەم تەردەستیانەی بە شێوەی مەلفووف یا مەعکووس و مورەکەب بەکار هێناوە. ئەم کارە بۆتە هۆی ئەوەی کە بارودۆخی ئاسایی و فۆرمالیتەی تەشبیە گۆڕانی بەسەردا بێ و بیچمی چواندنێکی نوێ بگرێتە خۆی.

لەو بابەتانەی کە شاعیر خنی زۆرتری پێداون و دەستی داوە بە چێ‌کردنی دەستەواژە و خوازەی نوێ بۆیان، لە گرافی ژمارە ٨دا هاتووە. زۆربەی ئەم بابەتانە پرژو بڵاون و هەندێ بابەتی‌تر و ڕادەی دووپاتە بوونی هەریەکەیان (وەکوو خوازە بۆ دۆستان، شێوەشیرینان، کەسایەتییە دینییەکان، دونیا، خودی شاعیر، فرمێسک و خودا) دیاری کراوە. بۆ چێ‌کردنی هەر یەک لە خوازەکان شێوازی تایبەتێکی بەکار بردووە. بۆ ئاخاوتان لە گەڵ کەسایەتییە دینیەکان ٤٨ خوازەی ئافراندووە کە ٢٨دانەیان دەستەواژەی درێژن و ١٩دانە یان هەندێ خوازەن کە لە قەوارەی دوو وشە یا یەک وشەدا هاتوون. ئەمەش لە گرافی ژمارە ١١دا هاتووە.

ئەمەی کە شاعیر هەست بە زیندوو بوونی دونیای خەیاڵی خۆی دەکات، بزۆزی و ژیان و زیندوویی داوەتە شیعرەکانی. واتا ئینتزاعییەکان، کەسایەتیان پێدراوە و ٥٨جار لە شیعری مەولەویدا هاتوون. خەم زۆرترین ڕادەی دووپاتە بوونەوەی هەیە. هەرچەند جۆراوجۆری توخمە زیندووەکانی خەیاڵی مەولەوی ژیان و زیندوویی داوەتە شیعرەکانی، بەڵام خەم دەردو کەسەر بەردەوام چەتری خۆیان بە سەر شاعیردا کێشاوە، بۆیە دەکرێ مەولەوی بە شاعیرێکی خەمین بزانرێ. چونکە شاعیر دڵ بە ناوەندی سەرلەبەری ترس و هیوا و شۆڕشە دەروونییەکانی دەزانێ، پتر لە هەموو ئەندامەکانی‌تری لە گەڵی دڵی خۆی دەدوێ. گرافی ژمارە ١٧ ئەم بۆچوونە زۆرتر روون دەکاتەوە.

دڵ لە شیعری مەولەویدا ٤٠٠جار دووپاتە کراوەتەوە. دڵ مەکۆی سەرجەمی خەم و مەینەت و شۆڕشە دەروونی و واتاییەکانی شاعیرە. هۆیەکی‌تر بۆ ئەم سەرنجەی شاعیر بە دڵ ئەوەیە کە عارفەکان سەرنجی زۆریان داوەتە دڵ و دڵیان بە ڕۆچنەی دیتنەوەی ڕاستەقینە و دەلاقەیەک بەرەو پەروەردگار زانیوە.

زمان دووپاڵۆی مەولەوی قەڵەمڕەوی خەیاڵی لە شیعردا بەرفراوان کردووە، دەڵێی گەنجی سەربەمۆری زۆری لە دڵدایە کە بێجگە زمانی کینایە، بەهیچ جۆرێکی‌تر ئیزنی لادانی رووبەندی لە روویان نییە. هەندێ جار کینایەکانی زمانی فارسی بە هەورامی وەرگێڕاوەتەوە، ئەمە لە حاڵەتێکدایە کە ئاوەها کینایەیەک لە زاراوەی هەورامیدا باو نییە.

گرافی ژمارە ١: گرافی رادەی ئەو سەنعەتانەی لە بواری پێکدانە لە دیوانی مەولەوی دەرهێنراون

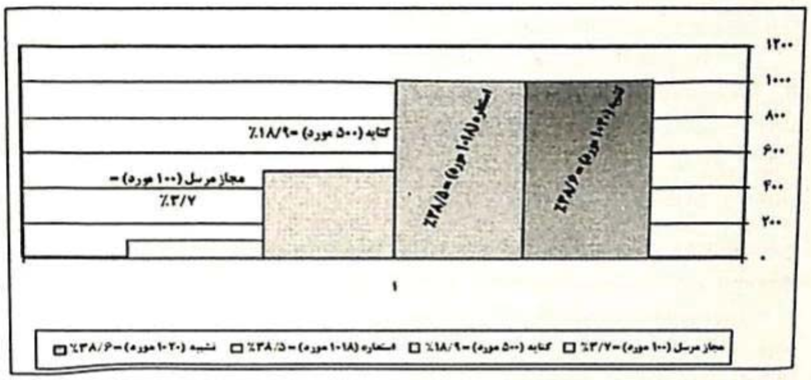

۱۸

گرافی ژمارە ٢: ئاستی چوارخانە دەرهێنراوەکانی دیوانی مەولەوی بە گوێرەی هەستی یان ئەقڵی بوونی لایەنەکان

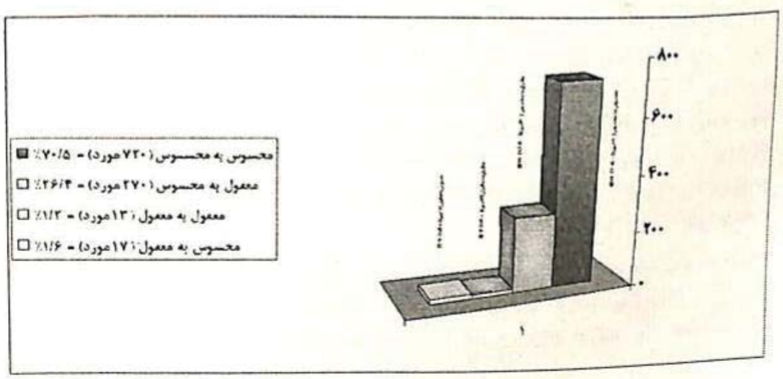

گرافی ژمارە ٣: بەشتر کە جۆراوجۆرەکانی چواندن لە شیعری مەولەویدا (سەرجەمی چواندنەکان ١٠٢٠)

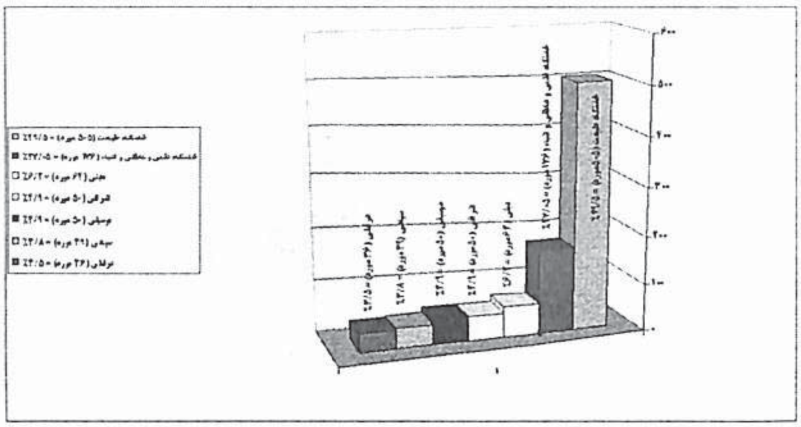

گرافی ژمارە ٤: چواندن لە بوارە جۆراوجۆرەکانی سروشت لە شیعری مەولەویدا

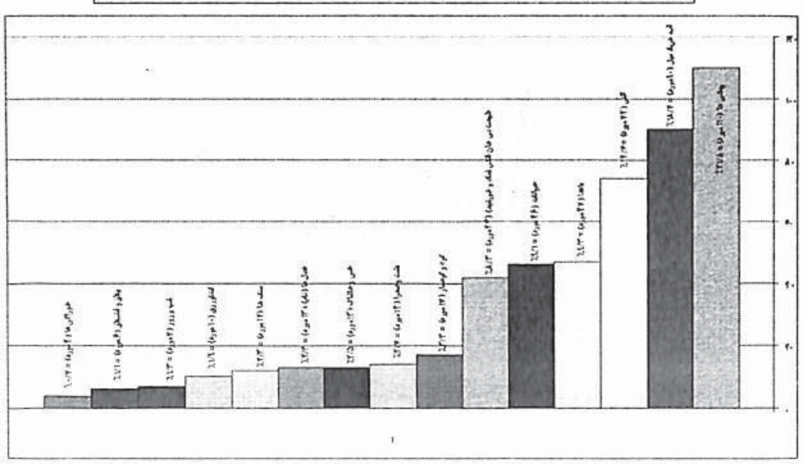

گرافی (ژمارە ١٥) خوازە ڕاشکاوەکان (استعارە مصرحە) بۆ کەسایەتیە دینیەکان و شاعیرەکان

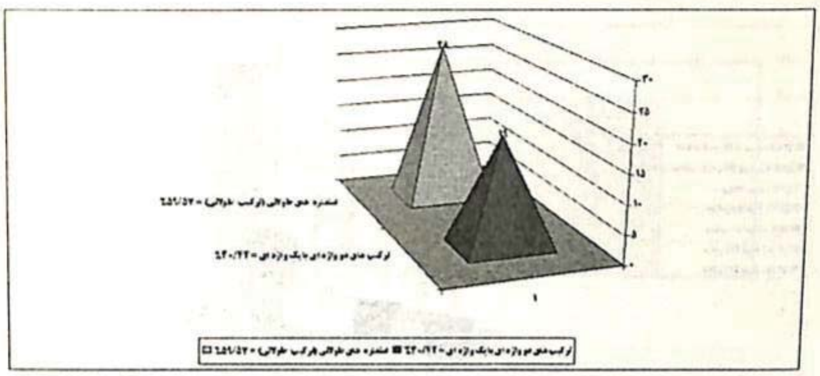

گرافی (ژمارە ١٦) گرووپی واتە کەسایەتیە پیرۆزەکان لە دیوانی مەولەویدا بە گوێرەی ڕادەی قوارتی گرووپەکان

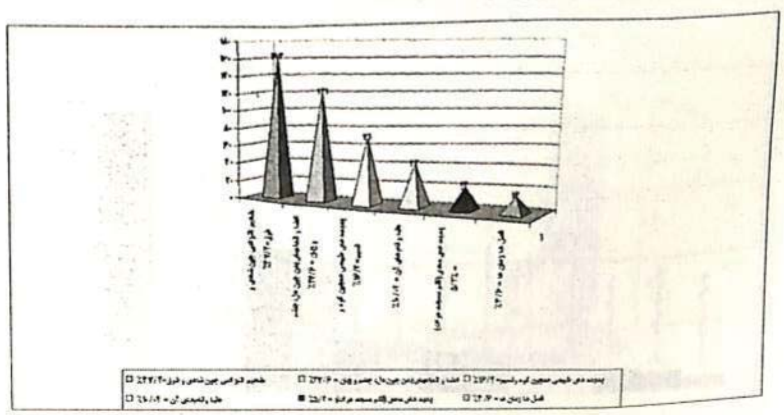

گرافی ژمارە ٧: ئەو بەشەی سروشت کە کەسایەتیان پێ دراوە لە دیوانی مەولەویدا

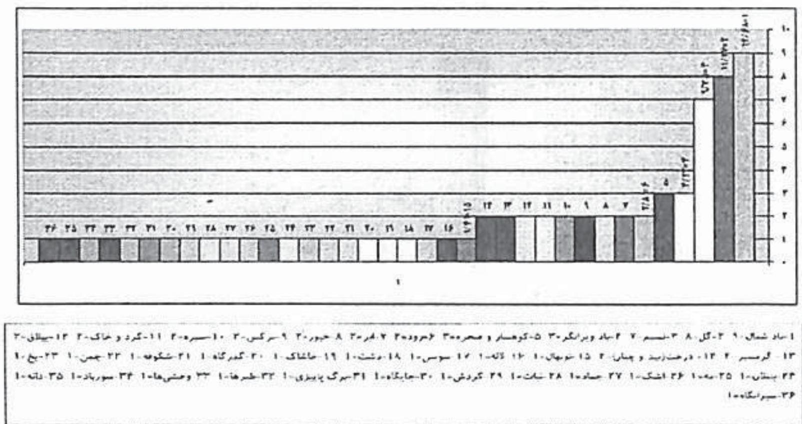

گرافی ژمارە ٨: ئەو دیاردە مەدەنییانەی شیعری مەولەوی کەسایەتیان پێ دراوە

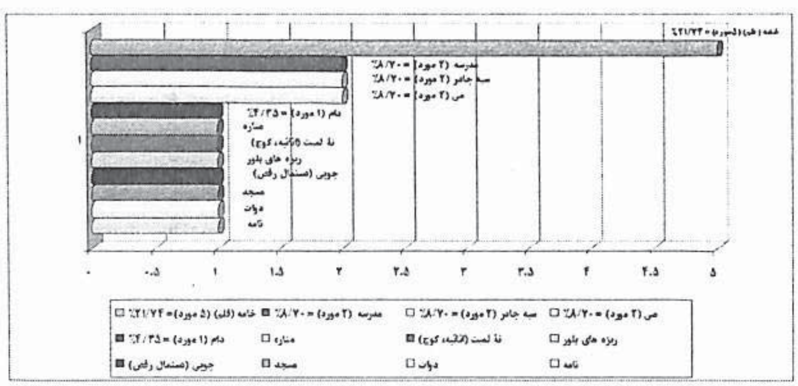

گرافی ژمارە ۱۹: ئاماری کینایە ... شیعری مەولەوی بە پێی ... (۵۰۰ بەیت)

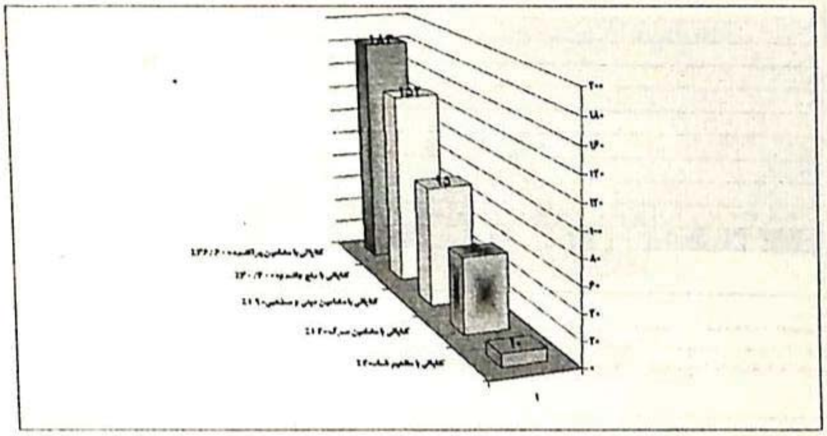

نمودار شماره ۲۳: مجازهای مرسل دیوان مولوی کرد

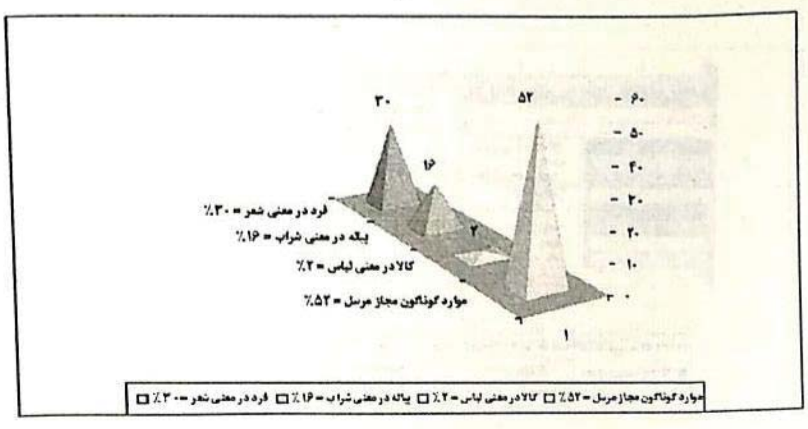

نمودار شماره ۲۴: فراوانی صنایع استخراج شده در حوزه‌ی بدیع در دیوان مولوی کرد

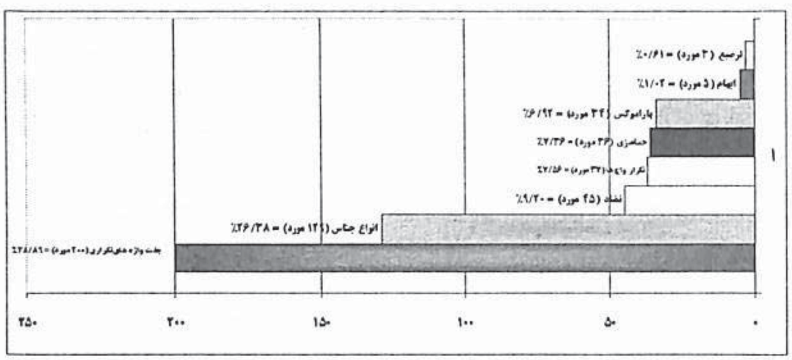

سەرچاوەکان

۱. برهنی، رضا. طلا در مس، (۱۳۷۱)، تهران، ناشر (نویسنده).

۲. شفیعی کدکنی، محمدرضا. **صور خیال در شعر فارسی**، (۱۳۷۵)، تهران.

۳. شمیسا، سیروس. **بیان**، (۱۳۷۴)، تهران، انتشارات فردوس، چاپ پنجم.

۴. فتوحی، محمود. **بلاغت تصویر**، (۱۳۸۶)، تهران، انتشارات سخن، چاپ اول.

۵. فرشیدورد، خسرو. **درباره‌ی ادبیات و نقد ادبی**، (۱۳۶۳)، تهران، مؤسسه‌ی انتشارات امیرکبیر.

۶. قزولجامی، عباس. ری را، (۱۳۷۶)، تهران، انتشارات معین، چاپ ...

۷. کروچه، بندتو. **کلیات زیباشناسی**، (۱۳۸۶)، مترجم فؤاد روحانی، مرکز انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ هفتم.

۸. کزازی، میر جلال الدین. **زیباشناسی سخن پارسی (بیان)**، (۱۳۶۸)، تهران، کتاب ماد وابسته به نشر مرکز، چاپ چهارم.

۹. بوش، اریک. **معنی زیبایی**، (۱۳۵۰)، ترجمه‌ی پرویز مرزبان، چاپ دوم، بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

۱۰. یوسفی، غلامحسین. **چشمه‌ی روشن** (۱۳۸۶)، تهران، انتشارات علمی.

۱۱. تاوەگۆزی، سیّد عبدالرّحیم. **دیوان اشعار**، کۆ کردنەوە و لێکۆڵینەوەی مەلا عبدولکەریم مودەڕڕس، (۱۳۸٦)، سنە، ئینتشاراتی کوردستان، چاپی پێنجەم.

۱۲. قادر محەممەد ئەنوەر، **لیریکای شاعیری گەورەی کورد مەولەوی**، (۲۰۰۷)، سلێمانی چاپی سێیەم.